НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

ТБІЛІСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УКРАЇНСЬКА ШКОЛА АРХЕТИПІКИ

АРХЕТИПІКА І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ: ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Збірник наукових праць переможців і кращих авторів Четвертого міжнародного конкурсу молодих учених

КИЇВ – ТБІЛІСІ
НТЦ «Псіхєя»
2016

УДК 351/354(477)"2016"(082)
ББК 67.9(4Укр)401я43
А87

Схвалено Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентові України
(протокол № 233/4-7 від 28 квітня 2016 року)

Експертна колегія:

Тетяна Данилова, канд. філос. наук (Київ, Україна);
Володимир Козаков, д-р держ. упр., проф. (Київ, Україна);
Павло Крупкін, канд. фіз.-мат. наук, с. н. с., (Париж, Франція);
Катерина Меркотан, канд. політ. наук (Борне Суліново, Польща);
Валентина Мамонова, д-р держ. упр., проф. (Харків, Україна);
Андрій Мартинов, д-р іст. наук, проф., с. н. с. (Київ, Україна);
Володимир Патраков (Степногорськ, Казахстан);
Людмила Приходченко, д-р держ. упр., проф. (Одеса, Україна)

А87

Архетипіка і державне управління: виклики та ризики суспільної трансформації [Текст] : зб. наук. пр. переможців і кращих авторів Четвертого міжнар. конкурсу молодих учених ; 28 трав. 2016 р., Київ, Україна / за наук. ред. Е. А. Афоніна, Г. Л. Рябцева. – Київ ; Тбілісі : Псіхєя, 2016. – 96 с.

ISBN 978-617-7234-12-7

До збірника увійшли статті переможців і кращих авторів Четвертого міжнародного конкурсу молодих учених, фінал якого пройшов у рамках Сьомого теоретико-методологічного семінару за міжнародною участю «Архетипіка і державне управління: виклики та ризики суспільної трансформації» (28 травня 2016 р., Київ, Україна ; Тбілісі, Грузія).

УДК 351/354(477)"2016"(082)
ББК 67.9(4Укр)401я43

© Українська школа архетипіки, 2016

ISBN 978-617-7234-12-7

ЗМІСТ

До читача

Костянтин ВАЩЕНКО 5

Сергій КОТОВ-ДАРТІ 6

Архетипіка і державне управління:
виклики та ризики суспільної трансформації

Олексій ГАГАРІНОВ. Культурний феномен та його роль у трансформації пострадянської системи державного управління України: основні архетипи сталого розвитку 7

Кирило ГОРОДНИЧЕВ. Українські архетипні ролі громадянина в державі 17

Вікторія ДРУК. Значення архетипу Європи для утвердження євроінтеграційних цінностей в Україні 24

Ольга КОТОВСЬКА. Архетип Софійності в умовах трансформації ціннісно-смислових орієнтирів і психосоціальних властивостей українців 29

Олена ЛЕСИК. Архетипи та їхня роль у розвитку вітчизняної моделі державного управління 39

Віталій ОМЕЛЬЯНЕНКО. Аналіз впливу архетипів колективного несвідомого на соціальну динаміку на прикладі реалізації національної стратегії економічного розвитку 49

Людмила ПОНОМАРЕНКО. Імажинер Ж. Дюрана як теоретична основа дослідження архетипної природи національного символу 57

Інна СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА Вплив динамічної взаємодії анархічних і патерналістських установок менталітету українського суспільства на тенденційність сучасних соціально-політичних трансформацій 64

Світлана СИРОВАТКА. Архетипні фактори впливу на поведінку економічних агентів на ринку житлово-комунальних послуг в умовах трансформації національної економіки 78

Євген СОЛОВЙОВ. Еволюція культурних архетипів населення східної частини України в умовах вимушеної міграції 87

Українська школа архетипіки 93

TABLE OF CONTENTS

To the reader

Kostiantyn VASHCHENKO 5

Sergej KOTOV-DARTEY 6

Archetypes and public administration:
challenges and risks of social transformation

Oleksii HAHARINOV. Cultural phenomenon and its role in the transformation of post-soviet state system of Ukraine: the main arhetypes of sustainable development 7

Kyrylo GORODNYCHEV. Ukrainian archetypes role of the citizen in the state 17

Viktoria DRUK. The consequence as an archetype of Europe for the approval European integration values in Ukraine 24

Olga KOTOVSKA. Archetype of Sophia (spiritual wisdom) in the transformation process of value-semantic tendencies and psychosocial features of Ukrainians ... 29

Olena LESYK. Archetypes and their role in the national public administration model development 39

Vitaliy OMELYANENKO. Analysis of influence of archetypes on social dynamics processes on example of national economic development strategy implementation 49

Lyudmyla PONOMARENKO. Imaginaire of G. Durand as a theoretical basis for studying of the national symbol's archetypal nature 57

Inna SEMENETS-ORLOVA. Impact of the dynamic interaction of the anarchic and paternalistic elements of Ukrainians mentality on trends of the current socio-political changes 64

Svitlana SYROVATKA. Archetypal factors influencing on the behavior of economic agents at the housing and communal services market in the terms of national economy transformation 78

Yevhen SOLOVYOV. Evolution cultural archetype population of Eastern Ukraine under forced migration 87

Ukrainian school of archetypes 93

Viktoriya DRUK
Doctoral student
Information and E-government Policy Chair
National Academy of Public Administration,
Office the President of Ukraine

THE CONSEQUENCE AS AN ARCHETYPE OF EUROPE FOR THE APPROVAL EUROPEAN INTEGRATION VALUES IN UKRAINE

The article implemented the analysis of sociological researches of public opinion in relation to Ukraine's accession to the European Union. The archetype Europe was differentiated on this base. The main aspects of Europe's archetype formation nowadays were investigated.

***Keywords**: archetype of Europe, archetypal aspects, integration, European integration, European integration of Ukraine, Ukraine's European integration policy, the European Union, governance.*

УДК 35:316.61:159.964

Ольга КОТОВСЬКА
доцент кафедри європейської інтеграції та права
кандидат філософських наук, доцент
Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

АРХЕТИП СОФІЙНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТИРІВ І ПСИХОСОЦІАЛЬНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ УКРАЇНЦІВ

Статтю присвячено дослідженню традиційних образів колективного несвідомого й архетипу софійності, який розглядається як український архетип Самості (К.-Ґ. Юнг). На підставі емпіричних даних авторка аналізує особливості соцієтальної ідентичності (О. Донченко), яку, на відміну від соціальної ідентичності, спрямовано на нематеріальні культурні цінності, з точки зору ототожнення індивіда із самим собою в контексті цілісності та безперервності власної зміни. Зважаючи на постмодерні соціальні трансформації впродовж періоду української незалежності, на основі емпіричних даних розкриваються зміни у соцієтальній ідентичності українців через дослідження бінарних психосоціальних властивостей. Ці емпіричні дані українських досліджень порівнюються із даними опитувань, які проводились в Україні впродовж 1996–2015 рр. у рамках проекту «Всесвітнє дослідження цінностей» (World Values Survey).

Ключові слова: *архетип софійності, соцієтальна ідентичність, бінарні психосоціальні властивості, ціннісно-смислові орієнтири, цінності, проект «Всесвітнє дослідження цінностей».*

Постановка проблеми. Із перспективи подолання постколоніального минулого та психотравмуючих подій сьогодення для українського народу важливо віднайти автентичні орієнтири, стержневі, центральні цінності, «які, збагачуючись, не гинуть, а постійно відроджуються в нових формах, перетворюючи сучасність на всечасність метаісторії» [10, с. 77]. Ці базові, інваріантні щодо часу економічні, громадсько-політичні й державно-управлінські структури, на які «накручуються спіралі історії», найбільш об'єктивно «виявляються в культурі, де вони здебільшого характеризуються як *архетипи*» [10, с. 77]. У цьому контексті для українського народу важливого значення набувають пошук і відновлення традиційних образів колективного несвідомого, які внаслідок тривалої колонізації були витісненні або заміщені чужорідними культурними зразками. Як стверджує у своїй праці «Внутрішня колонізація: імперський досвід Росії» (2011 р.) колишній радянський психолог, а тепер відомий британський культуролог і філолог А. Едкінд: «Дві складові завжди присутні під час колонізації: культура та політика… Тільки-но ми говоримо про процес колонізації, ми бачимо культурну гегемонію й політичне домінування, які формують своєрідну коаліцію, кореляцію чи конфронтацію» [17, с. 6–7]. З огляду на це відновлення українського *архетипу Самості* через подолання «білих плям» історичної пам'яті, цілісне переосмислення «свого» й «чужого» минулого та визначення власного шляху державотворення через віднаходження ціннісно-смислових орієнтирів є сьогодні ключовою проблемою, від вирішення якої залежать консолідація українського суспільства та духовне відродження України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Від часу формулювання у 1920-х юнґіанська теорія архетипів знайшла широке застосування в психології, культурній антропології, фольклористиці та літературознавстві (М. Еліаде, С. Гроф, Дж. Кемпбел, М. Фуко, Н. Фрай та інші). Неоднозначне пояснення поняття «архетипу» [16] самим засновником теорії Карлом-Ґуставом Юнґом (1875–1961), численні інтерпретації послідовників і противників існування архетипів та їхнє символічне вираження через міфи, казки, твори мистецтва й літератури сприяли тому, що колективне несвідоме стало однією з найбільш розповсюджених тем у кінематографії та популярній психології. Литовський економіст і соціолог А. Ауґустінавічюте (1927–2005) заклала типологію К.-Ґ. Юнґа в основу соціоніки як теорії міжособистісних стосунків на рівнях колективу, етносу й держави. Водночас найбільш обґрунтованої критики теорія архетипів у другій половині XX – на початку XXI ст. зазнала з боку психолінгвістики та коґнітивістики (Н. Хомський, Е. Рош та ін.), які, виходячи з ідей Л. Вітґенштайна, визнали, що всі поняття-образи, якими мислить людина, мають відкритий характер [19] та є світом фактів, поданих через логічний простір мовця, де «межі *цієї* мови є межами *мого* світу» [4, с. 70–71]. Ця критика знайшла своє продовження у міждисциплінарних дослідженнях представників нейронауки (Д. Деннет, Р. Докінз, С. Пінкер, П. Сміт-Черчленд та ін.), які стверджують, що поведінка людини зумовлюється еволюційною зміною діяльності мозку людини. В українському науковому середовищі теорія архетипів К.-Ґ. Юнґа розглядалась го-

ловним чином у філософсько-культурологічних дослідженнях (С. Кримський [10; 11], Н. Хамітов, О. Сирцова [13] та інші). Упродовж останніх десятиліть такі вітчизняні науковці, як Е. Афонін [19] та О. Донченко [7] активно застосовують теорію архетипів для аналізу державно-управлінських аспектів і на прикладі соціологічних даних показують динаміку трансформації ідентичностей.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей зміни *архетипу софійності* в умовах постмодерних трансформацій та на основі емпіричних даних щодо психосоціальних властивостей і ціннісно-смислових орієнтирів українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все зазначимо, що структура особистості згідно з аналітичною психологією К.-Ґ. Юнґа визначається як унікальним поєднанням індивідуального несвідомого та свідомого й окремих складових архетипів, так і *екстравертованістю* (орієнтованість на зовнішню частину своєї душі, *Персону*) або *інтровертованістю* (зосередженість на внутрішній частині душі) особистості. Центром психіки є архетип *Самості*, тобто самореалізації особистості через заглиблення у надра колективної несвідомості, через цілісне поєднання свідомого й підсвідомого, що взаємодоповнюються. *Сліди пам'яті*, що залишаються від минулого людства, впливають на формування особистості, поведінку людини з моменту її народження. «Те, що з'являється у візії, є образом *колективного несвідомого*, а саме своєрідної вродженої структури тієї псюхе, яка представляє матрицю та передумову свідомості. Згідно з основним філогенетичним законом, психічна структура так само, як і аналогічна, мусить нести на собі відзнаки розвитку попередніх поколінь» [16, с. 130], – стверджував учень З. Фрейда та засновник аналітичної психології К.-Ґ. Юнґ. Колективне несвідоме проявляється у вигляді **архетипів та** утворюється з різних рівнів, які визначаються загальнолюдською, національною й етнокультурною спадщиною. «Чи мислимо, щоб якийсь не-німець написав такого собі „Фауста" або „Так казав Заратустра?" Обидва ж бо натякають на те саме, на щось, що вібрує у німецькій душі, на прадавній образ… архетип, з одного боку, Мудреця, „готового-прийти-на-допомогу", та Визволителя, з іншого боку, Мага, Чаклуна, Спокусника й Диявола. Цей образ від сивої давнини поховано у Несвідомому, де він спить, аж поки прихильність або неприхильність часу не розбудить його саме тоді, коли велика помилка не відверне народ з правильного шляху» [16, с. 135]. Така розгорнута цитата надає можливість розкрити, по-перше, те, що К.-Ґ. Юнґ розумів під «морально індиферентним першопочатком», тобто архетипом, по-друге, те, яке значення відіграють архетипи під час вибору конкретним народом колективних ціннісно-смислових орієнтирів свого розвитку, а також тієї чи іншої візії державно-політичного життя.

Ціннісно-смислові орієнтири становлять основу світогляду людини, її моральних, політичних та естетичних переконань і смаків, визначаючи й стимулюючи певний тип поведінки. Ментальність безпосередньо впливає на формування у свідомості конкретного індивіда певної піраміди (ієрархії) ідентичностей, з якими він тією чи іншою мірою себе ототожнює. У загальному значенні *ментальність* (від лат. mens – пов'язаний з духом, духовністю) як спосіб мислення та типового світосприйняття відповідним колективом у відповідний період у жодному разі не позбавлена амбівалентності [9, с. 17]. Якщо на особистісному рівні ідентичність передбачає усвідомлення себе як цілісного й неповторного індивіда з власним унікаль-

ним життєвим досвідом, то національна ідентичність, яка формується на основі почуття причетності до групи, охоплює як об'єднуючі групові фактори (мову, історичну територію проживання, релігійність, культурну спадкоємність, традицію державотворення, історичну пам'ять із відповідними національними символами, родинні зв'язки та ін.), так і індивідуальний вибір причетності до цієї групи, самоусвідомлення себе як члена цієї групи.

Соціокультурні трансформації постмодерної доби як «відносно самостійні і доволі різноманітні процеси змін в культурі соціуму, а також в нормах, цінностях, ментальності, свідомості, світогляді як індивідуальних, так і колективних суб'єктів» [5, с. 11] зумовили виникнення нового типу соціальної ідентичності, яку О. Донченко визначає як *соцієтальна ідентичність* [7]. Суть *соцієтальної ідентичності* полягає у тому, що, на відміну від соціальної, зорієнтованої на колективні уявлення про «своє» й «чуже», *соцієтальну ідентичність* спрямовано на нематеріальні культурні цінності, з точки зору ототожнення індивіда із самим собою в контексті цілісності та безперервності власної зміни [3, с. 267]. Через бінарні психосоціальні характеристики (*екстраверсія / інтроверсія; емоційність / прагматичність; ірраціональність / раціональність; інтуїтивність / сенсорність; екстернальність / інтернальність; екзекутивність / інтенціональність*) представники Української школи архетипіки досліджують особливості соцієтальних змін [3]. Із цієї точки зору, важливо порівняти з емпіричними даними ті риси менталітету, які традиційно вважаються типово українськими, й на підставі аналізу змін психосоціальних властивостей проаналізувати трансформації ціннісно-смислових орієнтирів.

Починаючи від перших спроб Д. Чижевського (1894–1977) та О. Кульчицького (1895–1980) розглянути «*психічний* уклад українця», до основних рис української ментальності науковці досі відносять *кордоцентризм, екзистенційність, антеїзм* (любов до власної землі), *релігійність*, частковий *індивідуалізм* [12; 15]. Усі вони безпосередньо пов'язані із властивим українській культурно-світоглядної традиції переважанням «серця над головою», емоційного над раціональним. Більшість сучасних дослідників української світоглядно-культурної спадщини (С. Аверінцев, С. Кримський, В. Горський, О. Сирцова) зазначала, що понад тисячу років тому, від хрещення Київської Русі, головною ідеєю, довкола якої відбувалось формування духовно-символічних констант українського буття, була *ідея софійності* [9, с. 17].

Первинне значення поняття Софії (від грецьк. Σοφία – майстерність, знання, мудрість) пов'язується з абстрактно-умоглядною традицією еллінів, в якій наявний міфологічний аспект знайшов своє символічне втілення в образі богині Афіни. Народжена з голови Зевса Афіна-Софія визначається через такі чотири найважливіші та взаємопов'язані властивості, як: 1) незайманість; 2) материнство; 3) любов до облаштованих, благозаконних міст людей; 4) готовність заступитися за ці міста перед верховним богом, батьком Зевсом [1, с. 282]. Ці її характерні особливості є універсальним принципом гармонійного впорядкування Всесвіту (космосу) й символом осмисленого впорядкування життєво-практичних вимірів людського буття. У платонівській інтерпретації «мудрість» виступає самодостатньою сутністю й «проявляється назовні як софія космосу, що надає речовині міру, красу і лад» [1, с. 285]. До того, у міфологічному типі свідомості, вічність була ознакою збереження кос-

мічного ладу, невпинним переходом минулого в теперішнє. У платонівській філософії, яка містить елементи міфоциклічного світосприйняття, історичні зміни мисляться у регресивних часових координатах і розуміються як втрата Золотого віку, а отже, час має негативне значення. Відхід від Золотого віку був зумовлений викривленням у матеріальному світі сутності незмінних ідей та поступовою втратою зв'язку з божественною мудрістю. Відновлення гармонії є можливим лише через повернення до ідеалу єдності «Істини – Добра – Краси», що передбачає постійне самовдосконалення, спрямоване на поєднання раціонально-пізнавального, духовно-етичного й естетичного аспектів людського буття. Таке розуміння Афіни-Софії було співзвучним із східно-християнським єднанням людини з Богом через духовне «очищення серця», споглядальне самовдосконалення й знайшло свій прояв у образі Богородиці-Оранти [13]. У такому значенні «реальні речі трактувались не тільки в їхньому природному статусі, а як символи, знаки Божої Премудрості» [11].

Своєрідність українського *архетипу софійності* полягає у його подвійному (амбівалентному) значенні, бо з ним асоціюється ідея радісної творчості, своєрідного *онтологічного оптимізму*, позаяк важко зрозуміти багато явищ як культури Київської Русі, так і подальшого розвитку українського менталітету [10, с. 80], адже у києворуській інтерпретації *ідея софійності* також була перенесена у громадсько-політичну й соціокультурну сфери. Суть цієї відмінності полягала у тому, що емоційна сфера нерозривно була пов'язана з оптимістичним переконанням у можливості земного втілення ідеалу *життя в істині*. На основі *архетипу софійності* за часів Київської Русі сформувались дві взаємодоповнюючі світоглядні позиції – *активна* (vita activa) та *споглядальна* (vita contemplativa). Переважання однієї з них значною мірою залежало від соціокультурних трансформацій. Зовнішні фактори виступали тими «каталізаторами», які безпосередньо посилювали або, навпаки, послаблювали активну громадсько-освітянську чи містично-аскетичну складові української історичної ментальності.

Зважаючи на вищезазначені теоретичні міркування, важливо визначити те, як на сучасному етапі *архетип софійності* (української *Самості*) трансформувався на рівні психосоціальних властивостей українського суспільства. Згідно з науково-дослідною роботою Інституту економіки та прогнозування НАН України «Соціокультурні зміни модернізації економіки України» у 2002–2015 рр. рівень *екстраверсії* зріс удвічі, тоді як рівень *інровертованості* знизився у 1,6 раза (табл. 1) [2]. Важливо, що загалом тенденція зростання екстраверсії була особливо помітною у 2002–2006 рр. (зростання в 1,7 раза) й характеризується незначними змінами впродовж наступного періоду до та після Революції Гідності (березень 2014 р. – грудень 2015 р.) – зростанням у 1,1 раза (табл. 1). Це може свідчити про те, що традиційно приписувана українській культурі *інтровертованість* – мовчазне й самозаглиблене пізнання Божої Премудрості у малому, у власному серці й природі – поступово втратила своє домінуюче значення.

Характерне для *інтровертованості* уникання конфліктів за будь-яку ціну, починаючи з 2002 року, коли на хвилі антипрезидентських протестів («Україна без Кучми») відбулися вибори до Верховної Ради, поступово й переконливо відійшло у минуле. Про це свідчать дані репрезентативного дослідження Інституту соціології НАН України «Моніторинг українського суспільства» (табл. 2) [14, с. 57].

Емоційність, яку традиційно приписують українському світовідчуттю, станом на 2002 рік поступилася діловому підходові в ухваленні рішень, але впродовж наступних років емоції взяли гору над здоровим глуздом (див. табл. 2). Якщо за досліджуваний період рівень емоційності зріс у 1,45 рази, то показник прагматичності впав у 1,59 рази, що може свідчити про неготовність до стратегічного планування й послідовної реалізації реформ (див. табл. 1).

Таблиця 1

Психосоціальні зміни українського суспільства за 2002–2015 рр., %

Психосоціальні властивості	10.2002, *N* = 1771	01.2006, *N* = 2029	12.2006, *N* = 2275	12.2007, *N* = 2109	12.2008, *N* = 2099	12.2009, *N* = 1042	12.2010, *N* = 2106	11.2011, *N* = 2106	12.2012, *N* = 2004	03.2014, *N* = 2099	12.2014, *N* = 2102	12.2015, *N* = 2004
Екстраверсія	19,3	32,7	33,4	35,2	38,9	32,3	36,9	34,4	37,0	34,7	35,8	38,6
Інтроверсія	27,9	17,7	18,6	21,6	20,1	14,4	18,7	17,5	19,7	16,8	18,6	17,5
Амбівалентність	52,8	49,6	48,0	43,2	41,0	53,3	44,4	48,1	43,3	48,5	45,6	43,9
Емоційність	14,6	21,5	23,3	27,2	25,0	13,5	18,8	19,8	19,3	19,7	21,5	21,1
Прагматичність	20,8	12,5	13,5	9,8	10,9	9,5	14,0	15,6	13,5	15,5	15,7	13,1
Амбівалентність	64,6	66,0	63,2	63,0	64,1	77,0	67,2	64,6	67,2	64,8	62,8	65,8
Ірраціональність	12,2	8,9	6,3	8,4	7,9	5,6	6,6	7,2	7,9	9,0	10,7	8,9
Раціональність	26,4	34,2	37,4	39,4	38,3	34,0	41,0	38,7	41,4	39,5	38,0	39,3
Амбівалентність	61,4	56,9	56,3	52,2	53,8	60,4	52,4	54,1	50,7	51,5	51,3	51,8
Інтуїтивність	8,1	23,2	26,5	28,5	29,9	18,6	25,0	23,2	25,2	26,9	25,7	26,3
Сенсорність	12,9	20,6	20,5	21,7	21,0	15,9	20,7	17,6	20,0	17,7	17,9	16,9
Амбівалентність	79,1	56,2	53,0	49,8	49,1	65,5	54,3	59,2	54,8	55,4	56,4	56,8
Екстернальність	7,8	22,2	22,9	25,1	26,3	18,7	23,6	17,8	20,8	19,8	19,2	22,8
Інтернальність	22,5	9,3	9,4	9,5	11,1	6,7	8,5	14,3	11,4	10,6	11,2	8,0
Амбівалентність	69,7	68,5	67,7	65,4	62,6	74,6	67,9	67,9	67,8	69,6	69,6	69,2
Екзекутивність	12,1	9,4	9,5	9,8	8,7	6,1	8,4	7,1	7,8	10,9	10,4	8,6
Інтенціональність	17,4	44,5	46,8	47,8	47,0	42,9	49,3	48,3	51,7	44,6	44,4	46,6
Амбівалентність	70,5	46,1	43,7	42,3	44,3	51,0	42,3	44,5	40,5	44,5	45,2	44,8

Таблиця 2

Відповідь на запитання «Що, на вашу думку, краще: терпіти всілякі матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку, миру та спокою, чи у разі значного погіршення умов життя виходити на вулицю з протестом?» (*N* = 1800, %)

Варіант відповіді	1994	1997	1999	2002	2003	2004
Потрібно за будь-яку ціну зберегти порядок, мир та злагоду	43,8	28,9	31,1	34,0	29,0	34,2
Важко сказати	31,0	34,1	34,5	24,2	23,6	22,6
Треба активно протестувати проти постійного погіршення умов життя	22,7	36,6	34,0	41,5	46,8	42,1
Не відповіли	2,4	0,4	0,3	0,3	0,6	1,2

З іншого боку, ця бінарна пара психосоціальних властивостей перебуває у нерозривному взаємозв'язку із парою *раціональність/ірраціональність*, яка характеризує два протилежні за своїм значенням етапи мисленнєвого процесу. Якщо говорити про таку властивість, як *раціональність*, то вона вказує на домінування у мисленні одиничного над загальним, зосередженості на індивідуальному. Власне *раціональність* об'єднує українців із західноєвропейською *прагматично-раціональною* традицією та відрізняє українську ментальність від *ірраціональної емоційності* росіян, які схильні до синтезуючого, некритичного колективного мислення, захоплення месіанськими ідеями.

У шкалі *інтуїтивність/сенсорність* після Помаранчевої революції, так само, як у випадку з показниками бінарної пари *екстраверсія/інтроверсія,* відбулися кардинальні зміни. Традиційне домінування в українській ментальності *сенсорності*, тобто орієнтації на цінності безпеки, життя сьогоденням, потягом до зовнішньої краси й естетизму, у 2002 році змінилось *інтуїтивністю* – готовністю до нових шляхів вирішення проблем, спрямованістю на саморозвиток. Показово, що саме рівень *інтуїтивності* зазнав найбільших порівняно з усіма іншими властивостями змін і зріс за досліджуваний період у 3,3 раза. Стосовно зміни, яка відбулась після Помаранчевої революції у бінарній парі *екстернальність/інтернальність*, слід наголосити на негативному впливі зростання рівня *інтернальності* на здатність українського суспільства самоорганізовуватись. *Інтернальність* свідчить про радикалізацію настроїв у суспільстві та відхід від традиційної для українців толерантності у ставленні до інакшості. Характерне для української культури домінування жіночого начала над чоловічим, яке безпосередньо фіксується у *мовній картині світу*, тобто у мозаїчній структурі «взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний… концептуально-мовний універсум» [8, с. 15], після Помаранчевої революції також зазнало кардинальної трансформації. Про це свідчать показники бінарної пари *екзекутивність/інтенціональність*, де під *екзекутивністю* розуміється жіноче, помірковане, саморефлектуюче начало, а під *інтенціональністю* – чоловіче, активне, вольове начало (див. табл. 1).

Підсумовуючи загальні тенденції зміни психосоціальних властивостей *соцієтальної ідентичності*, варто погодитись із думкою засновника Української школи архетипіки Е. Афоніна, що «суперечлива зміна чотирьох якісних соцієтальних ознак – *інтроверсії* (27,9 %) на *екстраверсію* (32,7 %) – так само, як і корелюючих із цією якістю *прагматичності* (20,8 %) на *емоційність* (21,5 %), *сенсорності* (12,9 %) на *інтуїтивність* (23,2 %), *інтернальності* (22,5 %) на *екстернальність* (22,2 %), що відбулася в короткий постпомаранчевий період 2005 р. в Україні, може свідчити про розлад… „психічного здоров'я" українського соціуму» [3, с. 279]. Із цієї точки зору важливо проаналізувати національні особливості *соцієтальної ідентичності* та її взаємозв'язок із ціннісними орієнтирами українців, зважаючи на загальносвітові ціннісно-смислові трансформації.

Одним із найбільш репрезентативних досліджень у сфері цінностей є опитування в рамках проекту «Всесвітнє дослідження цінностей» (World Values Survey), що проводиться згідно з методологією вимірювання цінностей, запропонованою

ізраїльським соціальним психологом Ш. Шварцем та американським соціологом Р. Інглхартомі з 1981 р., яка на цей момент охоплює 90 % населення Землі [20]. «Це дослідження, серед іншого, підтверджує, появу в 1950–1970-х покоління, котре є носієм нових, так званих постматеріальних цінностей, тобто прагне до максимального самовираження, відзначається скептичним ставленням до влади, релігії та ідеологій, схильне довіряти інституціям, а не окремим особам, чутливе до навколишнього середовища і терпиме до девіантних груп (наприклад, гомосексуалістів)», – зауважує відомий український історик Я. Грицак [6, с. 23–24]. На основі десяти цінностей, а саме: *безпека* (security); *конформізм* (conformity); повага до *традиції* (tradition); *самостійність* у мисленні й виборі способу дій (self-direction); *стимуляція*, бажання нового (stimulation); *гедонізм*, чуттєве задоволення від життя (hedonism); *досягнення особистого успіху* через компетентність (achievement); *досягнення влади*, соціального статусу (power); *доброзичливість* (benevolence); *універсалізм*, захист благополуччя всіх людей і природи (universalism), – були побудовані відповідні мапи цивілізаційних цінностей. За дві осі впорядкування цінностей узято бінарну пару *традиційні (сімейні, релігійні) / секулярно-раціональні* цінності по вертикалі та цінності *виживання / самовираження* по горизонталі (рис. 1).

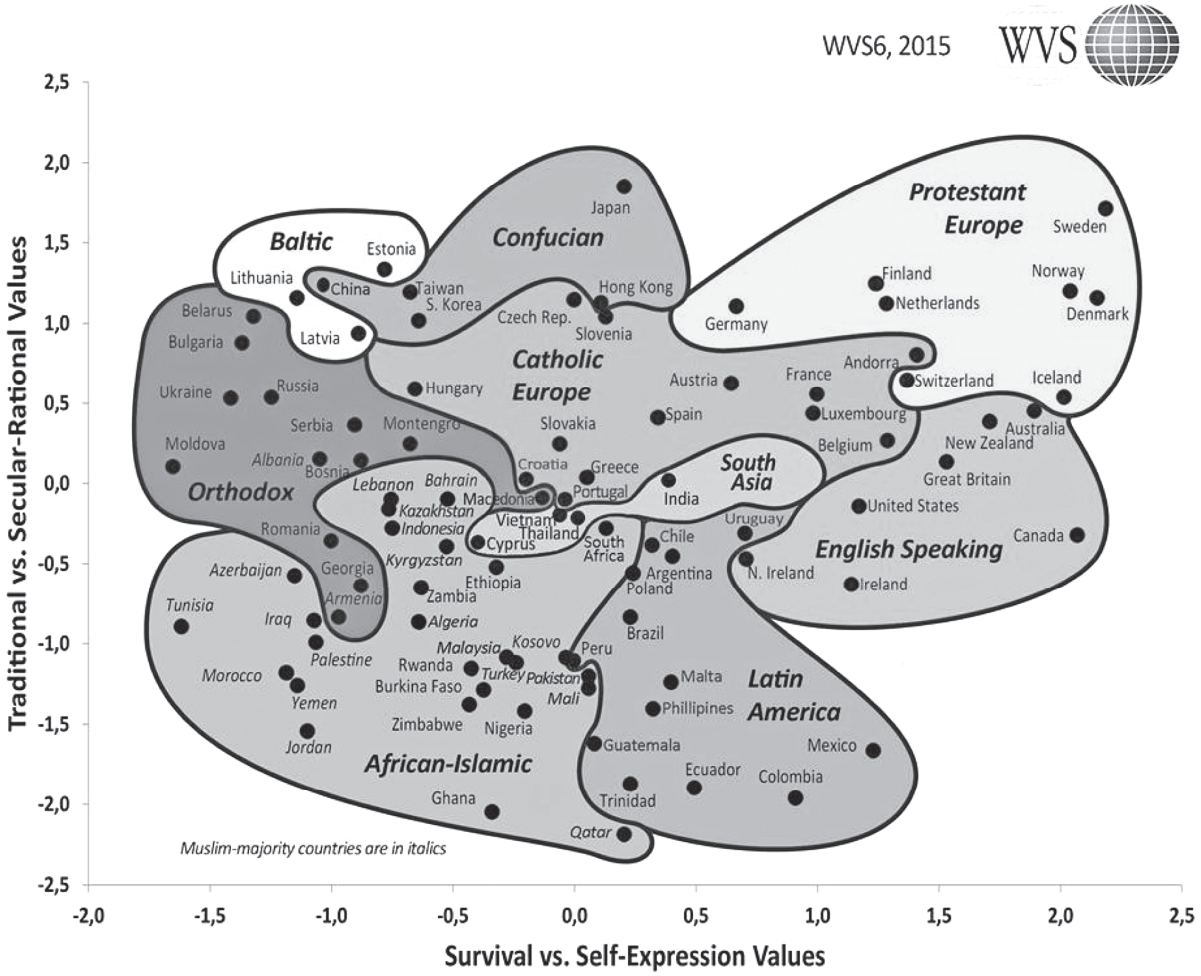

Рис. 1. Мапа цінностей за опитуванням 2015 р. у рамках проекту «Всесвітнє дослідження цінностей» (World Values Survey)

Гіпотеза про те, що внаслідок індустріалізації світ сильно змінився, а цінності трансформувались, знайшла емпіричне підтвердження. «З іншого боку, традиція повсюди виявляє подиву гідну живучість, і то навіть у США, які є архетипом модерного суспільства» [6, с. 25]. Водночас головний висновок цих досліджень полягає у тому, що високий рівень економічного розвитку пов'язаний із високим рівнем *секулярно-раціональних* цінностей і цінностей *самовираження* (рис. 1) [18].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визначення ціннісно-смислових орієнтирів на підставі аналізу українського *архетипу софійності* є важливим для: а) збереження почуття гідності на індивідуальному рівні; б) духовного єднання народу й збереження територіальної цілісності держави; в) суспільно-політичного розвитку держави. Сучасні теорії цінностей за допомогою емпіричних методів психології, соціології та економіки намагаються пояснити природу цінностей і те, чому певна ієрархія цінностей безпосередньо пов'язана з економічною успішністю держави. Упродовж незалежності у своєму ціннісному виборі українці подолали шлях від *раціонально-секуляризованих* цінностей *виживання* до кардинальної їх переорієнтації в напрямку до *традиційних* цінностей *самовираження*. Із незначними коливаннями ця тенденція простежувалася в 2004-2012 рр. й була змінена зростанням рівня цінностей *виживання* у 2014–2015 рр. практично вдвічі та незначним зростанням рівня *раціонально-секуляризованих* цінностей порівняно із 2010–2012 роками. Ці показники у зіставленні з даними дослідження психосоціальних властивостей українців свідчать, що успішне реформування української держави безпосередньо залежить від ціннісно-смислових орієнтирів.

Список літератури

1. *Аверінцев С.* До з'ясування смислу напису над конхою центральної апсиди Софії Київської / С. Аверінцев // Софія-Логос : словник. – 2-е видання. – К. : Дух і Літера, 2004. – С. 278–315.
2. *Ментальная* модель украинской трансформации как движение к точкам сингулярности / Э. А. Афонин, О. Н. Балакирева, Н. А. Носко, И. И. Половников // Соціокультурні зміни модернізації економіки України : звіт про НДР (держ. реєстр. номер 0114U004642). – 6 с.
3. *Афонін Е. А.* Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е. А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. – К. : НАДУ, 2010. – С. 265–289.
4. *Вітгенштайн Л.* Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження / Л. Вітгенштайн ; пер. з нім. Є. Поповича. – К. : Основи, 1993. – С. 70–71.
5. *Воропаєва Т.* Ідентичність українського народу в контексті соціокультурних трансформацій: теоретико-методологічні засади дослідження / Т. Воропаєва // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Українознавство. – К., 2010. – № 14. – С. 11–14.
6. *Грицак Я.* Життя, смерть та інші неприємності / Я. Грицак. – К. : Грані-Т, 2008. – 232 с.
7. *Донченко О. А.* Соцієтальна психіка / О. А. Донченко. – К. : Наук. думка, 1994. – 208 с.
8. *Жайворонок Н. В.* Українська етнолінгвістика. Нариси / Н. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

9. *Історія* європейської ментальності / за ред. П. Дінцельбахера ; пер. з нім. – Львів : Літопис, 2004. – 720 с.
10. *Кримський С.* Українська культура та її базові архетипи / С. Кримський // Система сучасних методологій : хрестоматія. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 75–85.
11. *Кримський С. Б.* Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 310.
12. *Кульчицький О.* Український персоналізм / О. Кульчицький. – Мюнхен ; Париж : Український вільний університет, 1985. – 192 с.
13. *Сирцова О. М.* Апокрифічна апокаліптика: філософська екзегеза і текстологія з виданням грецького тексту Апокаліпсиса Богородиці за рукописом XI століття Ottobonianus / О. М. Сирцова. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 324 с.
14. *Степаненко В.* Ідіоми української трансформації крізь призму помаранчевої революції / В. Степаненко // Агора. Україна – нові перспективи. – К. : Стилос, 2005. – Вип. 1. – С. 34–60.
15. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Орій, 1992. – 230 с. – (Серія «Спадок»).
16. *Юнґ К.-Ґ.* Психологія та поезія / К.-Ґ Юнґ // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-е видання, доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – С. 119–138.
17. *Etkind A.* Internal Colonization: Russia's Imperial Experience / Alexander Etkind. – Cambridge and Malden : Polity Press, 2011. – 289 p.
18. *Inglehart R.* What Do We Know About Modernization Today? / R. Inglehart, C. Welzel // Foreign Affairs. – 2009. – Vol. 88 (2). – P. 33–48.
19. *Rosch E.* Principles of Categorization / E. Rosch // Cognition and Categorization. – Hillsdale ; N.Y. : Lawrence Erlbaum, 1978. – P. 27–48.
20. *World* Values Survey [Electronic Resource]. – Access mode: http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp.

Olha KOTOVSKA
PhD, Associate professor
Chair of European Integration and Law
L'viv Regional Institute of Public Administration
National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine

ARCHETYPE OF SOPHIA (SPIRITUAL WISDOM) IN THE TRANSFORMATION PROCESS OF VALUE-SEMANTIC TENDENCIES AND PSYCHOSOCIAL FEATURES OF UKRAINIANS

The article investigates traditional images of collective unconscious and archetype of Sophia (spiritual wisdom), which considered to be Ukrainian archetype of the Self in Jungian psychology. Basing on empirical data author analyzes the features of societal identity (O. Donchenko), which differs from social identity in its focusing on intangible cultural values, individual identifying himself in the context of integrity and continuity of his own changes. In the situation of postmodern social transformation, societal Ukrainian identity is considered in its binary psychosocial features through empirical data studying of changed features during the period of Ukrainian independence. The empiri-